

Potíže s češtinou

O nových předložkách vyjadřujících zahrnutí do nějakého celku nebo vynětí z něho

MILAN JELÍNEK

Obávám se, že mohu (nebo chcete-li: můžu) odradit řadu čtenářů od čtení mého článku jeho poměrně složitým titulem. Vzpomeneme si zajisté na rady češtinářů ze střední školy: titul má být sice výstižný, ale co nejstručnější. Ale já jsem chtěl v daném případě přesně pojmenovat skupinu nových výrazů předložkové povahy, o nichž jazykoví brusiči zejména od sedmdesátých let 19. stol. šířili různé pověry. Prý to jsou předložky cizího původu německého, které zbytečně vytlačují vrstvu předložek původních. Nelze připustit, aby porušovaly slovanskou povahu našeho jazyka. Protože jsou z hlediska syntaktického složitější než jim konkurující předložky původní, vnášejí do stylu příslušného textu prvky, které styl neúkonně zatěžují, atd. Odvrhněme tyto argumenty.

Brusiči např. odsuzovali jako německý import předložku *včetně něčeho*, která slouží k vyjádření vztahu zahrnutí do nějakého celku. Řekněme, že chceme vyslovit myšlenku o příslušnosti Německa do střední Evropy. Nabízí se nám k tomu slovní spojení *střední Evropa včetně Německa*. To však příliš připomínalo středolatinšské *inclusive*, které se pak v různých variantách hláskoslovných, slovotvorných a syntaktických rozšířilo po západoevropských jazycích, mimo jiné také v němčině. A to byl kámen úrazu, čeština přece nemohla připustit takový (negermánský) germanismus!

Místo něho byla češtině vnucována původní předložka *s* pojící se s instrumentálem; aby se explicitně vyjádřilo zahrnutí do celku, bylo třeba k předložkovému pádu připojit spojku *i*: *střední Evropa i s Německem*. Snad tento příklad zřetelně ukazuje, jak vadná teorie jazykové správnosti (připouštějící jen prvky domácího původu) ochuzovala spisovný jazyk a komplikovala jeho uživatelům komunikaci.

Zůstaňme u předložkového výrazu *včetně něčeho*. Objevil se v češtině až koncem doby obrozenské, v Jungmannově *Slovníku česko-německém* není ještě zachycen. Má slovotvornou podobu adverbia, ale chybí k němu příslušné adjektivum *včetný*. Zdá se, že byl vytvořen přímo podle vzoru středolatinšského *inclusive*. To napodobila němčina původně adverbium *einschliesslich*, které se později svou syntaktickou funkcí přesunulo mezi nepůvodní předložky. Změna slovního druhu se projevila i změnou vazby

a slovosledu (např. *man zahlt 10 DM Trinkgeld einschliesslich* → *einschliesslich des Trinkgeldes*. Stejně postupovala i čeština: *platí se 100 Kč spropitné včetně* → *včetně spropitného*).

Základem lat. *inclusive* je sloveso *includere* (s pasivním participiem *inclusum*), které znamená 'uzavírat do něčeho', a stejný význam má i německý základ *einschliessen*. V češtině posloužilo jako východisko sloveso *včíst/včítat*, které sice po stránce významové s latinským a německým slovesem souvisí, ale přece jen se od něho odlišuje významem speciálnějším. Čeština latinský (nebo německý) impulz přijala, ale reagovala na něj poměrně volně. UVědomíme si to, srovnáme-li český způsob vyjadřování s ruským: *celá škola včetně pomocného personálu* – *весь состав школы включая обслуживающий персонал*. Rusové řešili potřebu nové předložky v těsnější shodě s evropskou situací než Češi.

Vedle předložky *včetně něčeho* se zvláště v odborných textech setkáváme s jiným výrazem, který vyjadřuje zahrnutí do nějakého celku: *počítaje v to něco*, např. *všechny školy, počítaje v to i školy vysoké*. Jistě jste si všimli čárky před slovem *počítaje*. Asi se pro ni rozhodneme, abychom signalizovali volný, nikoli restriktivní vztah celého výrazu ke spojení *všechny školy*. Zájmeno *všechny* zde naznačuje, že máme na mysli souhrn škol, a že tedy výraz počínající slovem *počítaje* vlastně jen opakuje, co už bylo řečeno.

Do funkce nepůvodní předložky se zde dostal přechodník přítomný od slovesa *počítat*, které je utvořeno ze stejného základu jako předložka *včetně něčeho*. Řidčeji než s tvarem mužským *počítaje* se setkáváme s tvarem ženským *počítajíc*: např. *všechny humanitní vědy, počítajíc v to i filozofii*. Teoreticky bychom mohli uvažovat i o tvaru plurálovém *počítajíce*, ale jazyková praxe se rozhodla jen pro mužskou nebo ženskou podobu singulárovou. Protože přechodník *počítajellpočítajíc* je tu v postavení absolutním, jeho tvar není určen subjektem věty řídící. Formu mužskou nebo ženskou si můžeme vybrat podle svých stylistických zvyklostí.

Takových případů absolutního užívání přechodníkových tvarů máme v jazyce více a bylo by projevem gramatického puntičkářství, kdybychom je převáděli do formy shodující se co do mluvnického rodu s podmětem řídící věty. Např. *Soudě // Soudíc podle počtu referátů, můžeme být spokojeni se zájmem o zvolenou tematiku*. Nebo *Nehledě // Nehledíc k různosti názorů, konference splnila svůj účel*. V uvedených případech nabývá nespojitý přechodník vlastně funkce předložkové, a proto je vyvázán ze závislosti na podmětu.

Mezi předložkami, které vyjadřují vynětí z nějakého celku, nacházíme dva starobylé výrazy, které se dodnes řadí mezi tzv. předložky nepůvodní: *kromě něčeho* a *mimo něco // něčeho*. Rozdíl mezi nimi a předložkami původními je zanedbatelný, týká se vlastně jen přízvuku: obě nepůvodní předložky nejsou obvykle nositelkami hlavního přízvuku, ale protože jsou zpravidla dvojslabičné, mají přízvuk vedlejší. Zřetelný je rozdíl v při-

zvuku u zkrácené podoby předložky *krom*, ale ta nabyla tak knižní povahy, že z jazyka mizí, nebo se cítí jako forma nářeční.

Jinak se řazení předložek mezi původní, nebo nepůvodní řídí etymologií: u nepůvodních zjišťujeme zřetelně spojitost s nějakým lexikálním základem. Předložku *kromě* etymologové považují zpravidla za lokál nedochovaného substantiva *kroma* 'okraj', které známe z horní lužičtiny a z ruštiny (tam obyčejně v deminutivní podobě *kromka*). U předložky *mimo* můžeme snadno vydělit základ *mi-*, který je totožný se základem slovesa *minout*.

Předložky *kromě* a *mimo* se původně svým významem lišily (*kromě* znamenalo 'na okraji něčeho', *mimo* vyjadřovalo 'míjení něčeho'), ale postupem času se předložka *kromě* sblížovala s předložkou *mimo*. Dlouho si obě zachovávaly rozdílné vazby, které odpovídaly i jejich rozdílnému původu: *kromě* se pojilo s genitivem, *mimo* ve shodě se slovesem *minout* / *míjet* s akuzativem. Kodifikační příručky žádaly např. oznámení: *Pochodu se zúčastní všechny třídy kromě oktávy* nebo *mimo oktávu*. Podle dosavadní normy bychom se měli rozhodnout pro nápis: *Úřední hodiny mimo sobotu* nebo *kromě soboty*. Uživeme-li zde plurál (*mimo soboty*), můžeme ho chápat jako genitiv singuláru, který se u předložky *mimo* vlivem předložky *kromě* stále víc šíří. U předložky *kromě* je ovšem při volbě plurálu genitivní tvar zřetelný: *kromě sobot*.

Nemám odvahu měnit historicky podmíněnou kodifikaci češtiny, ale přimlouvám se za to, aby česká gramatika netrvala na rozdílných vazbách u obou předložek. Doporučuji tedy kolísání mezi akuzativem a genitivem u předložky *mimo* ve všech případech, kdy se tato předložka svým významem ztotožnila s předložkou *kromě*. Ostatně budou-li naše mluvnicе a slovníky trvat u předložky *mimo* na akuzativu, praxe zřejmě nebude jejich předpisů dbát.

Ještě víc podléhá genitivizaci synonymní předložka *vyjma*, která vznikla z přechodníku přítomného od slovesa *vyjmout* a rozšířila se v předložkové funkci ke konci doby obrozenské. Např. věta *Přístupno všem vyjma děti do 15 let* může znít i *vyjma dětí*. Vezmeme-li v úvahu sloveso *vyjmout*, čekali bychom zde akuzativ, ale ten postupně ustupuje vazbě genitivní, která se u předložky *vyjma* šíří pod vlivem synonymní předložky *kromě*. Dodejme ještě, že se vedle mužské podoby *vyjma*, která má naprostou převahu, setkáváme i s podobou ženskou *vyjmouc* a ojedinele – v 19. stol. – i s tvarem plurálovým *vyjmouce*. Zdá se, že už zvítězila forma mužská.

Tím však nejsme u konce úvah o skupině nepůvodních předložek s významem vylučovacím. Vedle slovesa dokonavého *vyjmout* stala se základem nové předložky i varianta nedokonavá *vyjímat*. Jako příklad si vypůjčíme větu od V. Vančury, kterou přetiskl *Slovník spisovného jazyka českého* (IV. sv. z r. 1971): *Pozdravili všechny přítomné vyjímaje své nepřátele*. Proti předložce *vyjma* se u varianty *vyjímaje* a u její řidší ženské

podoby *vyjímajíc* drží původní akuzativ pevněji, a tak mu zřejmě budeme dávat přednost. Tyká se to i záporné podoby *nevyjímaje* // *nevyjímajíc*, kterou vyjadřujeme vztah bezvýjimečnosti. Např. *Jízdné platí všichni občané nevyjímaje penzisty*. Genitiv *nevyjímaje penzistů*, který v knižních textech upomíná na genitiv záporový, ve spisovném jazyce 19. a zčásti i 20. století tvrdě prosazovaný, pociťovali bychom jako vazbu archaickou.

Mnohem častěji než přechodníky nabývá předložkové funkce výraz *s výjimkou něčeho*, popř. jeho protiklad *bez výjimky něčeho*. Doložíme jen první předložkový výraz: *Všechny prvky jsou – s výjimkou kyslíku a dusíku – přijímány do těla živočichů a rostlin jako sloučeniny*. Jde nesporně o výhodný prostředek pro odborné vyjadřování, který v dnešní češtině ztratil své původní knižní zabarvení.

Závěrem obecná rada: buďme vděční za bohatství výrazových prostředků, které nám náš jazyk poskytuje, a nepodléhejme různým příkazům a zákazům, které si jednotlivci vymýšlejí. O tom, co je v jazyce potřebné, rozhoduje úzus. Proto soudím, že bychom se neměli nechat svést knihou Vladimíra Justa *Slovník flokulí* (Academia 2003) k tomu, abychom z češtiny vyřazovali řadu potřebných slov a slovních spojení.

A už vůbec bychom neměli popřát sluchu slovům Stanislavy Kučerové, která v Národním osvobození ze 6. května 2004 radí k návratu purismu. Kdybychom jí vyhověli, prokázali bychom naší mateřštině tu nejhorší službu.

Redakci Universitas došlo

DOKONČENÍ ZE STRANY 26

VIII. Pracovní setkání biochemiků a molekulárních biologů. Sborník příspěvků. MU v Brně - Přírodovědecká fakulta. 3.- 4. února 2004

IV. Pracovní setkání fyzikálních chemiků a elektrochemiků. Sborník příspěvků. 2. února 2004. MU v Brně, 2004

Rektořik Jaroslav, Šelešovský Jan a kolektiv: Obecná část vzdělávání vedoucích úředníků ÚSC. MU v Brně, Ekonomicko-správní fakulta. Brno 2003

Sborník článků. Mezinárodní vědecký seminář na téma *Financování firem*. MU v Brně, 2003

Sborník prací Filozofické fakulty BU, řada teatrologická, Q 6. MU v Brně, 2003

Sborník prací Filozofické fakulty BU, řada filozofická, B 50. MU v Brně, 2003

Sojka, P., Pala, K., Smrž, P., Fellbaum, Ch., Vossen, P. (Eds.): GWC 2004. Second

International WordNet Conference, Brno, January 20-23, 2004 Proceedings. MU, Brno 2003

Spisy Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, řada teoretická. České právní myšlení a logika - minulost a perspektivy. Sborník příspěvků z konference 26. 9. 2002. MU Brno, 2003

Standardizace veřejných služeb jako předpoklad efektivnosti rozvoje regionů. Sborník referátů z teoretického semináře pořádaného katedrou veřejné ekonomie ESF MU v Brně ve spolupráci s Asociací veřejné ekonomie. MU v Brně, 2003

Theory and Practice in English Studies. Volume 1. MU, Brno, 2003

Urbanová Ludmila: On Expressin Meaning in English Conversation. Semantic Indeterminacy, Brno 2003

YEAR-BOOK 2002. Faculty of Science Masaryk University Brno. MU Brno, 2003